

O‘SMIRLARDA SALBIY XULQ-ATVOR NAMOYON BO‘LISHINING PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI

*Samarqand viloyati Narpay tumani
MMTBga qarashli 9-maktab amaliyotchi
psixologi: Umirova Nilufar Baxtiyorovna
Samarqand viloyati Narpay tumani MMTBga
qarashli 15-maktab amaliyotchi
psixologi: Ibragimova Shohista To‘lqin qizi
Samarqand viloyati Narpay tumani MMTBga
qarashli 7-maktab amaliyotchi psixologi:
Suvanova Sevara Ishkuvatovna*

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada o‘smirlik davrida salbiy xulq-atvor shakllanishining psixologik omillari, ijtimoiy muhitning ta’siri, oilaviy munosabatlar, tengdoshlar bosimi hamda zamonaviy axborot texnologiyalarining o‘smir ruhiyatiga ta’siri ilmiy va publitsistik yondashuv asosida tahlil qilinadi. Shuningdek, o‘smirlarda agressivlik, tajovuzkorlik, intizomsizlik, internet qaramligi, zararli odatlarga moyillik kabi salbiy holatlarning kelib chiqish sabablari hamda ularni oldini olishning psixologik-pedagogik mexanizmlari yoritilgan.

Kalit so‘zlar: O‘smirlik davri, salbiy xulq-atvor, agressivlik, psixologik xususiyatlar, stress, internet qaramligi, tarbiya, oila muhiti, tengdoshlar ta’siri, psixologik xizmat, deviant xulq, emotsional beqarorlik, kommunikativ muammolar, motivatsiya, ruhiy salomatlik.

Kirish. O‘smirlik davri inson hayotidagi eng murakkab va mas’uliyatli bosqichlardan biri hisoblanadi. Ushbu davrda shaxsning biologik, psixologik va ijtimoiy rivojlanishida keskin o‘zgarishlar yuz beradi. O‘smir o‘zining ichki dunyosi, jamiyatdagi o‘rni va mustaqil fikrlash qobiliyatini shakllantirish jarayoniga kiradi. Natijada emotsional beqarorlik, tez ta’sirchanlik, mustaqillikka intilish va ba’zan salbiy xulq-atvor elementlari namoyon bo‘lishi mumkin.

Bugungi globallashuv va axborot texnologiyalari rivojlangan davrda o‘smirlar turli ijtimoiy, psixologik va ma’naviy tahdidlarga duch kelmoqda. Internet va ijtimoiy tarmoqlarning salbiy ta’siri, oiladagi nizolar, tengdoshlar bosimi, noto‘g‘ri tarbiya hamda emotsional ehtiyojlarning qondirilmasligi o‘smirlarda deviant xulq-atvor shakllanishiga sabab bo‘lmoqda.

Salbiy xulq-atvorning kuchayishi nafaqat o‘smirning shaxsiy rivojlanishiga, balki jamiyat barqarorligiga ham salbiy ta’sir ko‘rsatadi. Shu sababli o‘smirlarda salbiy xulq-atvor namoyon bo‘lishining psixologik xususiyatlarini o‘rganish va ularni bartaraf etish mexanizmlarini ishlab chiqish bugungi kunning dolzarb masalalaridan biri hisoblanadi.

O‘smirlik davrining psixologik xususiyatlari

O‘smirlik davri odatda 11–16 yosh oralig‘ini qamrab oladi. Psixologiyada ushbu davr “o‘tish davri” sifatida tavsiflanadi. Chunki bu bosqichda bolalikdan kattalikka o‘tish jarayoni yuz beradi.

O‘smirlik davrining asosiy psixologik xususiyatlari quyidagilardan iborat.(1-jadval)

•mustaqillikka intilish;	
•hissiy ta’sirchanlikning kuchayishi;	
•o‘zini namoyon qilish ehtiyoji;	
•tengdoshlar fikriga yuqori darajada bog‘liqlik;	
•o‘z “Men”ini anglashga intilish;	
•emotsional beqarorlik.	

Mashhur psixolog Erik Erikson ushbu davrni “identifikatsiya va rol chalkashuvi” bosqichi deb ta’riflagan. Uning fikricha, o‘smirlar o‘z shaxsiyatini shakllantirishga intiladi va bu jarayonda turli ichki ziddiyatlarga duch keladi.

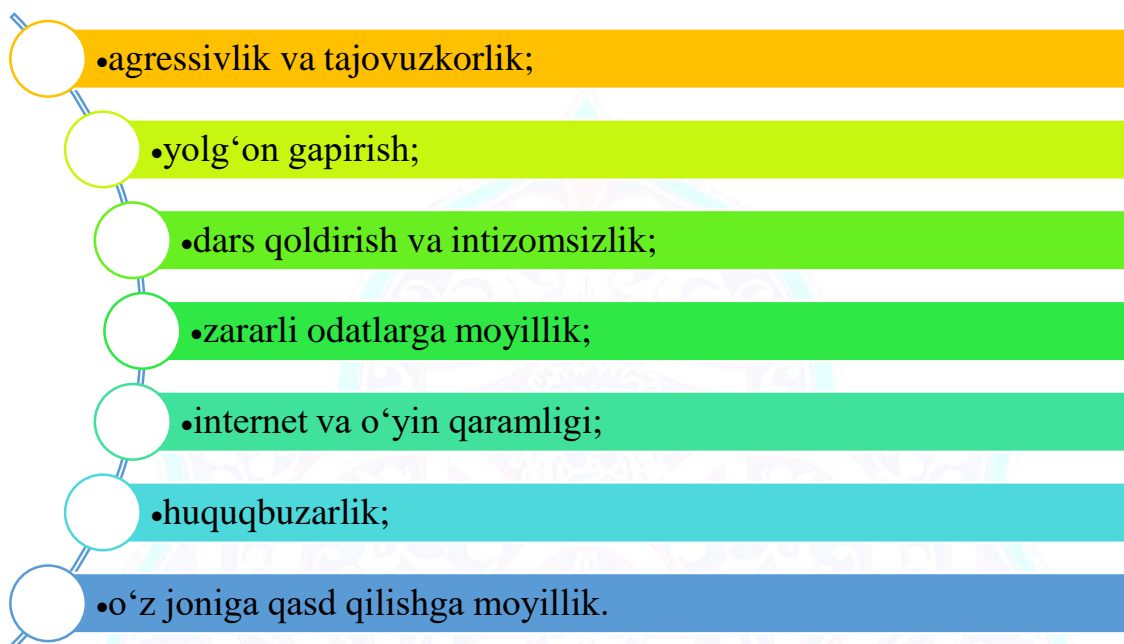
O‘smirlarning ruhiy holati gormonal o‘zgarishlar bilan ham chambarchas bog‘liq. Organizmda biologik o‘zgarishlarning kuchayishi emotsional keskinlikni yuzaga keltiradi. Natijada jahldorlik, agressivlik yoki tushkunlik holatlari paydo bo‘lishi mumkin.

Psixologlar ta’kidlashicha, o‘smirlik davrida shaxsning ijtimoiy mavqei va o‘ziga bahosi shakllanadi. Agar o‘smir o‘zini jamiyatda qadrlanmagan yoki tushunilmagan deb his etsa, unda salbiy xulq-atvor shakllanish ehtimoli ortadi.

Salbiy xulq-atvor tushunchasi va uning turlari

Salbiy xulq-atvor jamiyatda qabul qilingan axloqiy, huquqiy va ijtimoiy me’yorlarga zid bo‘lgan harakatlar yig‘indisini anglatadi. Psixologiyada bunday holatlar deviant xulq-atvor sifatida ham tavsiflanadi.

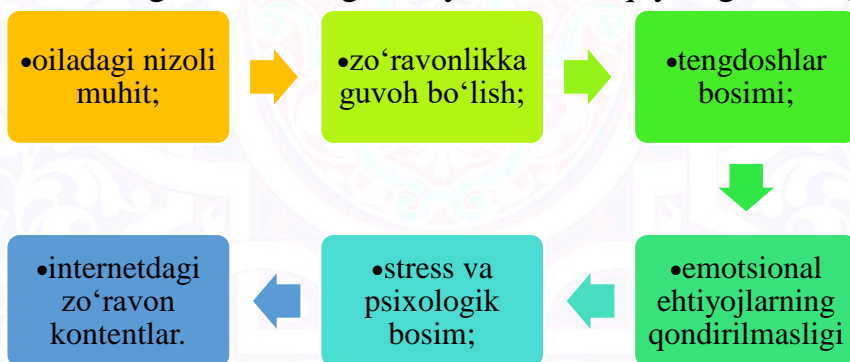
O‘smirlarda uchraydigan salbiy xulq-atvor turlariga quyidagilar kiradi(2-jadval)

Salbiy xulq-atvorning shakllanishi ko'plab omillar bilan bog'liq bo'lib, ular biologik, psixologik va ijtimoiy xarakterga ega.

O'smirlarda agressivlikning psixologik sabablari

Agressivlik o'smirlar orasida eng ko'p uchraydigan salbiy xulq-atvor shakllaridan biridir. Agressiv xatti-harakatlar jismoniy yoki verbal shaklda namoyon bo'lishi mumkin. O'smirlarda agressivlikning asosiy sabablari quyidagilardir.(3-jadval)

Psixolog Albert Bandura ijtimoiy o'rganish nazariyasida agressiv xulq kuzatish va taqlid qilish orqali shakllanishini ta'kidlaydi. Agar o'smir atrofida agressiv muhitni kuzatsa, u ushbu xatti-harakatni normal holat sifatida qabul qilishi mumkin.

Agressivlikning uzoq davom etishi o'smirning ijtimoiy moslashuviga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Bunday o'smirlar ko'pincha jamoada konfliktli vaziyatlarni yuzaga keltiradi.

Oila muhitining ta'siri. Oila o'smir shaxsining shakllanishida eng muhim ijtimoiy institut hisoblanadi. Oiladagi psixologik muhit farzandning ruhiy rivojlanishi va xulq-atvoriga bevosita ta'sir qiladi.

Quyidagi omillar o'smirlarda salbiy xulq-atvor shakllanishiga sabab bo'lishi mumkin:

1. ota-onalar o‘rtasidagi doimiy nizolar;
2. farzandga yetarli e‘tibor bermaslik;
3. haddan tashqari qattiqqo‘llik;
4. nazoratning sustligi;
5. mehr va qo‘llab-quvvatlashning yetishmasligi.

Psixologlar ta’kidlashicha, oilada mehr-muhit va o‘zaro ishonch mavjud bo‘lsa, o‘smirlar ruhiy jihatdan barqaror bo‘lib voyaga yetadi.

Aksincha, oiladagi zo‘ravonlik va befarqlik o‘smirning agressiv yoki depressiv bo‘lib shakllanishiga olib keladi.

Tengdoshlar ta’siri va ijtimoiy muhit: O‘smirlik davrida tengdoshlar fikri ota-onalar fikridan ham muhimroq bo‘lib qolishi mumkin. O‘smirlar o‘z tengdoshlari tomonidan tan olinishi va hurmat qilinishiga katta ehtiyoj sezadi. Agar o‘smir salbiy guruh ta’siriga tushib qolsa, quyidagi holatlar yuzaga kelishi mumkin:

- ✓ zararli odatlarga qiziqish;
- ✓ darsdan qochish;
- ✓ tajovuzkorlik;
- ✓ huquqbuzarlik;
- ✓ internetdagi xavfli guruhlarga qo‘shilish.

Ijtimoiy muhitning salbiy ta’siri ayniqsa nazoratsiz qolgan o‘smirlarda kuchliroq namoyon bo‘ladi.

Internet va ijtimoiy tarmoqlarning ta’siri: Axborot texnologiyalarining rivojlanishi o‘smirlar hayotida katta o‘rin egallamoqda. Internet bilim olish va muloqot qilish imkonini yaratgan bo‘lsa-da, uning salbiy jihatlari ham mavjud.

O‘smirlarda internet qaramligi quyidagi oqibatlariga olib kelishi mumkin:

- real hayotdan uzoqlashish;
- uyqu buzilishi;
- agressivlikning ortishi;
- emotsional tushkunlik;
- o‘qishga qiziqishning pasayishi;
- kommunikativ muammolar.

Ayrim kompyuter o‘yinlari va zo‘ravonlikni targ‘ib qiluvchi videolar o‘smir psixikasiga salbiy ta’sir ko‘rsatadi. Psixologlar internetdan foydalanishda vaqt me‘yoriga rioya qilish va ota-onalar nazoratining muhimligini ta’kidlaydi.

O‘smirlarda salbiy xulq-atvorni oldini olish usullari: Salbiy xulq-atvorning oldini olish uchun kompleks yondashuv zarur. Quyidagi choralar samarali hisoblanadi:

1. Oilada sog‘lom psixologik muhit yaratish.

2. O‘smirlarga mehr va e‘tibor ko‘rsatish.
3. Maktab va ota-onalar hamkorligini kuchaytirish.
4. Sport va ijodiy to‘garaklarga jalb qilish.
5. Internetdan foydalanish madaniyatini shakllantirish.
6. Psixologik maslahat xizmatlarini rivojlantirish.
7. Yoshlarning ma‘naviy tarbiyasiga e‘tibor qaratish.

O‘smirning qiziqishlari va qobiliyatlarini qo‘llab-quvvatlash uning ijobiy rivojlanishiga yordam beradi.

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, o‘smirlik davri inson hayotidagi murakkab psixologik bosqichlardan biri hisoblanadi. Ushbu davrda biologik, emotsional va ijtimoiy o‘zgarishlarning kuchayishi sababli salbiy xulq-atvor elementlari namoyon bo‘lishi mumkin. O‘smirlarda agressivlik, internet qaramligi, huquqbuzarlik va emotsional beqarorlik kabi holatlarning shakllanishiga oilaviy muhit, tengdoshlar ta‘siri, stress va noto‘g‘ri tarbiya sabab bo‘ladi. Mazkur muammolarni bartaraf etishda psixologik xizmatning roli nihoyatda muhimdir. O‘smirlarning ruhiy salomatligini qo‘llab-quvvatlash, ularda emotsional barqarorlikni shakllantirish va sog‘lom ijtimoiy muhit yaratish jamiyat taraqqiyotining muhim omillaridan biri hisoblanadi.

Taklif va tavsiyalarim

1. Ta‘lim muassasalarida psixologik xizmat faoliyatini yanada kuchaytirish zarur.
2. Ota-onalar uchun psixologik trening va seminarlarni ko‘paytirish lozim.
3. O‘smirlarning internetdan foydalanish madaniyatini shakllantirish kerak.
4. Yoshlarni sport va ijodiy to‘garaklarga keng jalb qilish maqsadga muvofiq.
5. O‘smirlar orasida stressni boshqarish va emotsional intellektni rivojlantirish bo‘yicha treninglar tashkil etish lozim.
6. Maktab, oila va mahalla hamkorligini mustahkamlash zarur.
7. Deviant xulq-atvorga moyil o‘smirlar bilan individual psixologik ishlarni kuchaytirish kerak.
8. OAV orqali yoshlar ruhiyatiga ijobiy ta‘sir qiluvchi ma‘rifiy ko‘rsatuvlar sonini oshirish lozim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. G‘oziev E. G‘. Psixologiya. – Toshkent: O‘qituvchi, 2002.
2. Davletshin M. G. Umumiy psixologiya. – Toshkent: TDPU, 2010.
3. Nishonova Z. T. Rivojlanish psixologiyasi. – Toshkent, 2017.
4. Vohidov M. V. Bolalar psixologiyasi. – Toshkent: O‘qituvchi, 1982.
5. Karimova V. M. Oila psixologiyasi. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2008.
6. Bandura A. Social Learning Theory. – New York, 1977.
7. Вйготский Л. С. Педагогик психология. – Moskva, 1991.